

Револуционарно или традиционално?

Поводом књиге

Милана КАШАНИНА

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ,

„Просвета“, Београд, 1975, 5—515, тираж 400 примерака, цена 200 дин.

Недавна појава ове књиге М. Кашанина брзо је скренула пажњу на себе; и не само скренула, него је и задржала на себи, везала за себе. И с разлогом.

Почев од своје луксузне опреме и привлачнога омота илустрованог детаљем државнога сабора српског, па преко своје обимности и богато заступљених извора и литературе — ова књига фасцинира читаоца. Градиво које садржи познато је већ читаоцима часописа *Књижевност* на чијим је страницама излагано, у нешто краћем и друкчијем виду, у доста дугом року од преко три године (1970—73). Али сабрани у једну целину, и уз то још дотјерани и допуњени, ови текстови дјелују потпуније, јаче, обухватнији су. И то је један од разлога — оних општих, мислим — што ова књига изазива нашу пажњу иако идеја о њој није нова.

Али поред ових општих напомена, пажљив читалац ће да примијети и низ других њених посебних особина; с многима од њих ће да се сложи и можда ће да га изненаде — разумије се пријатно, а многе, опет, изгледаће му необичне, можда и дискутабилне.

1 Најприје пада у очи да аутор истиче и снажно подвлачи дубоку религиозну прожетост цјелокупнога нашег живота у средњем вијеку, а не само онога његова дијела који се развијао у крилу Цркве. Приијећујући ову особину књиге, многи су, који су је прочитали, стекли „свој“ утисак да је М. Кашанин неки модеран револуционар који руши манастирске зидове па скоро затире и саме манастире и прекомјерно секуларизује наше средњовјековно наслеђе. Међутим, то је брз и овлашан суд који изводи из своје главе, а не никако из текста књиге, читалац антирелигиозне концепције — човјек, дакле, априористичкога и ријешенога негативног става према религији.

Нема никакве потребе да бранимо манастире и њихову историјску, посебно културну, улогу од Кашанина — он нигдје није ни покушао да им то оспори. Али ако није покушао то, он је покушао — и у извјесној мјери успио — да предимензионираност те улоге сведе у стварне оквире и на праву мјеру. Чинећи то, писац је отворио за читаоца и уопште за човјека који жели да завири у тај тамни вилајет нашега средњовјековља читав један свијет о коме смо

у студијама о нашем средњем вијеку налазили кратке вијести које су биле више могућности и идеје но стварност заснована на материјалним подацима. То откриће односи се на нашу свјетовну културу, његовану ван манастира, чија су главна огњишта били дворови: владарски, а затим великашки, богаташки и др. па касније и парохијске цркве, односно школе. На тај дио који третира та општа питања, односно предпитања, односи се први део књиге који захвата више од 100 страница. Ту су проучена и изложена многа питања и потпитања, битна за упознавање психологије, културне климе, умјетничког укуса, идеолошке оријентације и др. ближих и даљих околности, неопходних за гајење једне културно-умјетничке, посебно књижевне, континуиране традиције каква ће да потекне у нас од Св. Саве и да тече — прво несметано, па сметано и задржавано а онда опет широко и богато — док најзад не спадне на писменост на измаку средњег вијека. Књига прати тај књижевни ток и све његове сликове — почев од превода и прерада, преко биографија, служби све тамо до приватних писама, службених извјештаја, записа и натписа на и повеља и правних докумената, што за досадашњи наш рад на књижевној историји представља новину. Писац иде до краја средњег вијека, прати пад наших средњовјековних држава и његове кобне последице по нашу културу уопште, посебно књижевност. Остајући у одређеном оквиру, он види у дјелима деспота Стефана Лазаревића и његових савременика трагове старих тема из којих постепено израста наша нова умјетност и наслућују се нове идеје према којима стреми. На дамаре и кључеве свега тога писац указује и не прелази ту временску границу. Само због те роковне условљености остао је

необухваћен књигом патријарх Пајсије који живи послје тога доба а пише у духу минулих славних традиција службе и житија.

Књига представља велику синтезу резултата компаративног и дубоког истраживања; она оживљује минуле вјекове и актуализира њихове културне тековине: старе градове и споменике, школе и канцеларије, стваралачке и умножавалачке центре и — књижевност тих вјекова дјелује пуније и свјеже.

2 У књизи налазимо мноштво података, драгоцјених и важних, иако на изглед ситних, којима битно употпуњујемо своју слику културе нашега средњег вијека. Са многима од њих читалац ће можда први пут да се сретне овдје, а можда и једино овдје иако се наш средњи вијек проучава већ толико времена. То је показатељ да наши проучаваоци и истраживачи те материје или немају довољно слуха за њене теме и проблеме, или немају довољно дара и акрибије за тај посао или, најзад, немају при руци довољно грађе коју треба пажљиво и дуго прегледати, читати, проучавати — студирати...

Тако, на примјер, налазимо конкретан податак да је Теодорит Кирски тумачио Пјесму над пјесмама а откривено је и мноштво пјесника на које други истраживачи нијесу ни скренули пажњу; исто тако је указано на висок степен писмености и на умјетничку даровитост наших писара и преписивача, затим духовника у манастирима и на дворовима архиепископским и владарским, као и самих архиепископа и владара. Тиме је створен један чврст континуитет наше културе тековине (односно течевине, јер се и даље тече, стиче); овамо иде најприје књижевност, а онда сликарство, грађевинарство, моделаторска и ткачка умјетност и др. Откривањем тих бројних стваралаца нашега културног богатства

које нам је оставио у наслеђе средњи вијек и извођењем тих скромних људи из сиве анонимности у освијетљени и видљиви простор наше историје — Кашанин нам ставља до знања да нашу књижевну баштину не чини, не ствара само мали број познатих имена, писаца служби, канона и житија него да су то само они најплоднији и највићенији. Интересантно је да не помиње изразите лирскога пјесника, милешевског монаха Атанасија, на кога је већ скренуо пажњу Б. Сп. Радојичић; Атанасијев плач над одром Св. Саве, кад је пренешен из Трнова у Милешево, сачуван је као невелика (али не и небитна) епизода код Доментијана.

Истичући број, улога и значај тих људи-стваралаца, Кашанин истиче и улогу и значај наших домаћих школа, мимо Хиландара; и других, свјетовних мимо манастирских — дворских, нарочито раније она у Расу а касније оне у Београду и у Новом Брду.

3 Исихастички покрет, тако битан за богословску и православну тинктуру, па и садржину, византијске културе — није без значаја и за нашу српску средњовјековну културу. Кашанин то види и подвлачи, али није јасно откад исихасти — по њему — утичу на нашу културу. Св. Сава је — он истиче — „молчалник“, али је и свестрано активан, само — не види се да ли ово молчалиштво има неке ближе генетичке везе са исихазмом. Јасно је пак то да се по Кашанину исихасти јављају на нашем терену тек од њихова пребјега са Истока у наше крајеве кад су се склањали испред турске најезде. Међутим, познато је да је архиепископ Јаков, као светогорски монах, био један од најбољих ученика Григорија Синаита, организатора светогорских исихаста; писац помиње неколико пута у књизи архиепископа Јакова, али о његовом исихазму —

ни ријечи. Интересантно је да су за Кашанина управо познати писци-исихасти, еп. Марко и Григорије Цамблак, реакционари. Исихазам захтијева више простора у једној историји наше књижевности средњег вијека; али и ово колико му је овдје дато представља позитиван изузетак, јер остали приручници и уџбеници из историје наше средњовјековне књижевности не поклањају му ни толико пажње.

4 Поред ових запажања у Кашаниновој књизи читалац ће да примијети и друге неке одлике. Тако се, на примјер, често детаљи из списка доводе у везу са догађајима из српске и византијске историје. Кад утврди стварну разлику између историјскога догађаја и његова описа у некога од биографа — Кашанин не дискутује с биографом, не доказује његову историјску нетачност, јер у биографу гледа књижевника а не хроничара и историчара, него из његове климе, психологије и времена тражи тенденције таквога казивања. Из дјела често наводи одломке, али кратке — оне који карактеришу лице, догађаја, прилику... Биографије пружају документе идеолошке а не историјске — истиче Кашанин.

5 Писац тражи, налази и истиче специфичност у стилу, тематици, садржини и др. свакога од писаца — отуда у књизи онолико суперлатива. Готово сваки од писаца има нешто своје специфично иако су теме претежно опште и заједничке, или евентуално сличне. Аутор прати све наше књижевне ствараоце као и странце који су дошли у нашу средину и ту стварали, а не заборавља ни да спомене наше људе који су уткали своје стваралаштво у културно богатство других народа.

Иако је књига писана с научним апаратом — дакле, с тенденцијом да буде научна примјећује се да те бројне и богате фусноте више пута

дају обавјештења о литератури и изворима гдје је и кад што објављено, преведено и сл. но што казују поријекло некога важног податка. Тако, рецимо, читамо да деспот Стефан није канонизован, да је Цариградска патријаршија бацила анатему на Српску цркву и народ зато што цар Душан није успио да придобије Паламу за себе против Кантакузена, да се Јефимија замонашила у 22. години живота, и тако даље — све без навода одакле су позајмљени ови подаци, док, опет, многим подацима налазимо поријекло у биљешкама испод текста.

Приличан број датума је остао споран и неизведен на чистину. Доста познатих датума није унесено у књигу — ријетко је за кога писца речено кад је рођен иако се за многе зна тачно или приближно, али зато — књига је пуна карактеристика и до танчина датих духовних и интелектуалних портрета и физиономија. Хронолошкост и историчарство писца су примијетни али књига не сеже много за утврђивањем материјалних података. Историјска грађа је само тема и оквир у коме је писац развио своје психолошке, етичке, културне, религиозне, социолош-

ке и др. суптилне анализе. А свега овога недостаје нашим студијама о нашој средњовјековној прошлости.

У књизи има неколико имена писаних друкчије но што смо навикли: Кавасилас, Варох, Јован Осоговски, Теодор Кирски; можда је у питању штампарска грешка, а можда — то је управо код првога од њих и видно — повођење за изворним изговором. — Лексика је разноврсна и богата. Јасно се разликују и тачно употребљавају појмови сељани и сељаци; такође се разликују, али се у употреби бркају, појмови свеци и светитељи, католици и римокатолици. Сријетамо и два лијепа и изузетна израза: јеретичари и православљанин. — Реченица је пуна садржаја; некад је дуга а некад кратка, већ према садржини; лијепа је и музикална, и поред доста честе употребе типично њемачке помоћне реченице са глаголом на крају.

Иначе, по богатству саопштења, по комплексности проблематике, по дубини и пунини увида у наш средњи вијек, поготово у његове свијетле и позитивне домете и остварења — овакве, па ни сличне, књиге још није било у нас.

др Димитрије М. Калезић